

הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל הרב נריה גוטל

בין לוז - ל"נסכוי"

לכבוד העורך,

בנוגע לעצם הלוז¹ אהיה מראה מקום לאיגרת "שכוחה" של מרן הראי"ה קוק זצ"ל אל אליעזר בן-יהודה, איגרת ש"נשמטה" ממקומה ב"ספר האגרות" (כרך ד') שם היתה אמורה לתפוס מקום, לפי תאריכה, ונחשפה ראשונה מגנזי האקדמיה ללשון ע"י מר מאיר מדין ז"ל אשר פירסמה בקובץ "זכרון ראייה" (ירושלים תשמ"ו=סיני" צז). עסקתי באיגרת זו במסגרת מחקר מקיף על התכתבויותיהם של השניים, מחקר שמתפרסם בקובץ השישי מספרי "מרחבים" (ירושלים, תשרי תשנ"ז, עמ' 323 ואילך: בין תחייה לחידוש - בין הראי"ה קוק לבן-יהודה).

מצרף אני את האיגרת עם עיקרי דיון היסטורי הנוגע אליה ישירות.

בברכה,

הרב נריה גוטל

האיגרת המובאת להלן לא מצאה, משום-מה, את מקומה בכרך הרביעי של "אגרות הראייה". הגם שלפי תאריכה (תרפ"ג) היא מתאימה לסידור בכרך-איגרות זה, למרות זאת אי-השאת העתק ממנה בין גנזי כתובי הרב קוק, היא שהביאה ככל הנראה להעלמתה מידיעת עורכי ומהדירי אותו כרך, ובעקבות כך גם להשמטתה מספר האגרות! מר מאיר מדין הוא שחשף אותה, היפנה תשומת-לב לאיגרת "שכוחה" זו וגאל אותה מגניזתה תוך שהוא נותן לה פרסום בקובץ "זכרון ראייה"². האיגרת עצמה נמצאת באקדמיה לעניני לשון, בירושלים.

1. מכתבים למערכת: אסיא נו עמ' 125 (1995) לעיל עמ' 62-63; אסיא נז-נח עמ' 213 (1996) לעיל עמ' 63.

2. קובץ זכרון ראייה, מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"ו בסניני צז, ניסן-אלול תשמ"ה עמ' טו.

1. מבוא ורקע

נושאה של האיגרת: ביאור משמעה של המילה "לוז" - האם יש להשוותה, או להבדילה, מן המילה "נסכוי". כידוע, מסורת נקוטה אצל קדמונינו שעצם אחת יש באדם אשר נשארת יציבה וקיימת ואינה נרקבת גם אחר מותו, ומעצם זו מקיץ האדם לתחייה לעתיד לבוא (מקורות מסורת זו: ראה להלן באיגרת אשר לפנינו, ובהערותיה). עצם זו קרויה במרבית המקורות בשם "לוז", אם כי יש שמזכירים בעניינה שמות וכינויים נוספים: "נסכוי" וכן "בתואל" (בזוהר). שאל איפוא אליעזר בן-יהודה את עצמו אם הביטויים והכינויים מקבילים וזהים, או שלאמיתו של דבר הינם נפרדים ומכוונים לעניינים שונים.

למעשה אין זו שאלה חדשה, וכבר עמד עליה בפרוטרוט ר' יעקב עמדין, הכותב כך³:

אמר יעקב, מעודי הייתי משתאה על המראה, כשראיתי בספרים מדברים אודות העצם הלז - לוז של שדרה, ויש שקראוהו נסכוי... ואמרם שממנו בנין גוף האדם ואך הוא לבדו נשאר בקבר אחרי רקבון עצמות הגוף כי ממנו תתחיל התחיה לעתיד... ולא נודע מה טיבן של שמות הללו שנתנו לו... יותר מזה גדלה הפליאה כשלמדתי במדרש הנעלם פ' תולדות שנקרא בתואל רמאה... ומי הרואה מאמר זה ולא יפלא ממנו מה ענין שם בתואל... צער גדול היה לי ע"ד זה, ובדקתי בספרים פורש אין להם, ועתה בהיותי עוסק בענין הראוני מן השמים שכל ג' שמות הללו דבר אחד וכל דברי העצם אחת הן... וזה שנקרא בתואל ג' מת עם הכולל... חסר א' ממספר מת לרמז על זה שאינו מת אמיתי... הוא כמו כן רמאי... וכן ע"ד זה נקרא לוז שהוא ג' דם עם הכולל שממנו חיות האדם... אמנם נחסר ממנו ג' כ' א' במספר להורות על זה כי הוא חי אצל המת ומת אצל החי, וזה שקראוהו עוד נסכוי מל' כי נסך עליכם ה' רוח תרדמה, שנראה כנרדם וג' קום... ודי בזה לנבון.

לדידו של ר' יעקב עמדין (היעב"ץ), שלושת המושגים - לוז, נסכוי ובתואל - אינם מכוונים בסופו של דבר אלא לענין אחד. הכינויים אמנם שונים, אך הרעיון אחד.

בן-יהודה עצמו, בכרך החמישי של מילונו הגדול - אשר כבר פורסם וראה אור אותה שעה, רשם בערך "לוז" את ההגדרה (חוליה מחוליות השדרה, שהאמינו הקדמונים שממנו תחית המת) ולצידה מקורות אחדים

3. בסידורו "בית יעקב", מוצאי שבת - מחיצה ד: לויית המלכה בסעודה.

דפי ניירות עזבונו, היינו שאר הכרכים אשר סודרו ונערכו אחר מותו. למעשה התקבלה בכך הכרעתו של הרב קוק אשר גרס כי אין בין "לוז" ובין "נסכוי" מאומה, וזה כזה לענין אחד הם מכוונים. משום כך אין הצדקה לראות ב"נסכוי" ערך עצמאי, ולכל היותר יש להסתפק בהפנייה לזיהוי עם "לוז".

* * *

בשולי הדברים תופנה תשומת ליבם של "דורשי רשומות" לתיארוכה של האיגרת, שלושה שבועות קודם מועד פטירתו של בן-יהודה, ב-כו כסלו⁶; זאת דוקא באיגרת שעניינה מות ותחייה, לוז ונסכוי.

הללו ודאי יוכלו לצרף זאת לסיפור אודות מפגשם האחרון של הרב קוק ושל בן-יהודה, בערב-שבת שלפני מותו. בשישי נפגשו, בשישי השני ואמר בן-יהודה "אולי" (על אפשרות החזרה בתשובה), ובמוצאי שבת נפטר. שם "הרהורי תשובה" וכאן חזון "תחייה".

2. האיגרת

ב"ה ירושלים ב' כסלו תרפ"ג

כ' החכם מר א. בן-יהודה מה שסרתי מדרכו של הרב יעב"ץ⁷ בפירוש ההוראה נסכוי, מפני שנראה לי שאם מוצאים הוראה של ביטוי פשטי הוא יותר קרוב מהוראה של רמזים⁸, איננו גורם לי שלא אסכים לו שההוראה של נסכוי ושל לוז היא כוונה אחת, אצל דברי האגדה בענין זה. ולמטרה זו הבאתי את דברי המדרש רבה⁹ במכתבי שמדברים ע"ד

עם זאת נכון הוא שאותיות נסכוי נופלות בדיוק בתוך, בין כרך ז' לכרך ח', ואם היה מוכרע לחיוב הרי זה הערך שהיה צריך לחתום את הכרך השביעי אשר בסידורו הסופי עסק בן-יהודה אותם ימים, בשלהי ימי חייו.

6. אגב כך יצויין כי כבר מרדכי בן הלל עמד על העובדה שתאריך זה, כו כסלו, "יום פורענות" היה אצל בן-יהודה. גם "יום משפטו של בן-יהודה, כאשר שפטו אותו לחובה, חל בשני לחנוכה, ביום העשרים וששה לחדש כסלו. עברו עשרים ותשע שנה בדיוק מיום ליום, וביום השני לחנוכה, כו כסלו, גווע בן-יהודה ונאסף אל עמיו. הגורל הרע הכין לו יום צרה ומצוקה עוד לפני דור שלם..." - **תולדות אליעזר בן יהודה**, ירושלים תרפ"ג, עמ' 27. (וראה שם עמ' 27-28: סנגוריה על קהילת ירושלים, ובראשם ר"ש סלאנט, אשר ידם לא היתה באותה מלשינות).

7. סדור **בית יעקב**, לר' יעקב עמדין - היעב"ץ, מוצאי שבת - מחיצה ד: לזית המלכה בסעודה; ראה לעיל - "מבוא ורקע".

8. כלומר, הרב קוק ביאר משמעה של המילה "נסכוי" באופן פשוט יותר מרמיונותיו של היעב"ץ אשר נקט דרכי גימטריאות. אמנם ביחס לעיקר השוויון לוז-נסכוי, הסכים עמו.

9. בראשית רבה כח, ג: "ויאמר ה' אמחה את האדם... רבי יוחנן בשם ר"ש בן-יהודה אומר, אפילו לוז של שדרה שממנו הקב"ה מציץ את האדם לע"ל נמחה. אדריאנוס שחיק עצמות שאל את רבי יהושע בן חנניא, א"ל מהיכן הקב"ה מציץ את האדם לעתיד לבא, א"ל מלוז של שדרה. א"ל מנין אתה יודע, א"ל איתיתיה לידי ואנא מודע לך. טחנו בריחים ולא נטחן, שרפו באש ולא נשרף, נתנו במים ולא נמחה, נתנו על הסדן והתחיל מכה עליו בפטיש, נחלק הסדן ונבקע הפטיש ולא חסר כלום".

העצם שממנו הקב"ה מציץ את האדם בתחיה"מ. וגם המדברים ע"ד הנסכוי כתבו כן שזהו העצם שממנו הקב"ה מציץ את האדם בתחיה"מ. וגם המדברים ע"ד הנסכוי¹⁰ כתבו כן שזהו העצם שנשאר קיים עד תחיה"מ. והביא הדברים בספר אלי' רבא על או"ח¹¹ שהי' קדום בזמן¹² ועכ"פ לא ראה את דברי הרב יעב"ץ. ומזה מבואר שהיו מקורות לפניהם שהנסכוי הוא הלוז, שנוכר במד"ר הנ"ל.

והביא דברי הא"ר מחבר אחרון בעל משנה ברורה על או"ח בסי' ש¹³.
ודיוקו של כבודו שבין עצם ואבר¹⁴, אי אפשר לבטל על ידו את השיווי

- קרוי לכך גם בויקרא רבה יח, א ובקהלת רבה על הפסוק "וינאץ השקד"; וכן ראה גם בילקוט שמעוני בראשית רמז מו ובחלק ב רמז תתקעט (יב) על הפסוק "ויסתבל החגב". אמנם יצויין כי במהדורות של תיאודור-אלבק (ב"ר ח"א עמ' 261) לא גרסו "לוז" אלא "ניץ שורה שממנו הקב"ה מינץ את האדם" (ור' שם הערה 4). וכן בילקוט שמעוני מהדורת מוסד הרב קוק (בראשית ח"א עמ' 162) גם כן לא גרסו "לוז" אלא "ניץ שדרה" (ור' שם בהערה). כן ראה ויקרא רבה מהדורת מרגליות (ח"ב) שכן גורס "מלוז של שדרה" (ור' שם חילופי נוסחאות, והערה 1). מכל מקום רוב הדפוסים נקטו "לוז", וכך פירשו וביארו פרשנים על-אתר (חידושי הרד"ל, "רש"י", מתנות כהונה, מהר"י, יפה תואר), תוך שחלקם גם עורכים השוואה: לוז - שקד - אגוז, ומבארים בהתאם לכך את לשון ההנצה אשר הוזכר בנידון. כך גם נקטו במפורש תוס' בבכורות ח, א ד"ה תרנגולות: "עוד אמרינן וינאץ השקד - זה לוז של שדרה, ממנו עתידים להחיות לעתיד לבא" (וראה תוס' בבא קמא טז, ב ד"ה והוא: "דאמרינן במדרש שיש עצם בשדרו של אדם שממנו נוצר לעתיד לבוא, ואותו עצם חזק וקשה כל כך שאין האש יכול לשרפו וכו'"). כן ראה גם בערוך השלם - ערך לוז (ובערך: נץ, סדר, שזר). כל זה הוביל להשתרשות המושג "לוז".
- (יתירה מזו; יש שאף קישרו בין "לוז" - דידן, ובין לוז - העיר, בנוגע למיתה ותחייה. ראה סוטה מו ב, בראשית רבה סט ז, ערוך השלם ערך לוז, וכן ציוני על התורה - פרשת ויצא: ואולם לוז שם העיר לראשונה. לדידם אין כל מקום לספק שאכן הכינוי הוא לוז.)
10. ב"י או"ח סימן ש: "ובסדורים מפרש אבר אחד יש באדם ונסכוי שמו ואינו נהנה באכילה אלא במוצאי שבת"; וכן כתב הט"ז שם, ופרי מגדים במשכבות זהב שם כתב: "אבר א' ונסכוי שמו, וי"א לוז", ואין בין זה לזה אלא שינוי השם. אף הלבוש כתב שם: "ואמרו חכמים אבר אחד נברא באדם ונסכוי שמו ואינו נהנה בשום אכילה שאכל האדם אלא כשיאכל במ"ש ללוותה". ובספרו **מטה משה** האריך ר' משה מפרמישלא לבאר שמה ועניינה של עצם זו, ראה שם; (באשר למוזנה: אם מסעודות שבת, אם מיין הברדלה או מזון מוצ"ש, ואם אינה נהנת כלל מאכילה ושתייה - ראה ספר **מעבר יבק - שפת אמת** מאמר ב פ"ו; ובניצוצי **זוהר** לפרשת תולדות דף קלז א אות יא.)
11. **אליה רבה** או"ח סימן ש אות ב, מציין לדבריהם של הלבוש והמטה משה הנ"ל - "וממנו נתהווה האדם בעצם הטיפה, וכאשר ימות האדם, העצם הזה אינו נימוח ואפי' יכניסו באש אינו נשרף וברחיים אינו נטחן, בפטיש אינו מתפוצץ, וממנו יחיה האדם לעת התחייה והוא המקבל עונג ועונש אחר מיתת האדם. ועצם זה שרשו ועיקרו מעצם השמים". ושם אות ג: "לא נהנה מעץ הדעת - אותה עצם - לכך אינו נפסד. שמעתי".
12. ר' אליה (בר' בנימין וולף) שפירא, יליד פראג שנת ת"כ (1660), רב בקלן וטיקטין, עמד בראשות ישיבה בפראג. חיבר ספרים רבים - אשר רובם אבדו בשריפה גדולה - ונפטר בח' ניסן תע"ב (1712). ראה **אטלס עץ חיים**, כרך ז (אחרונים-ב) עמ' 119.
13. **משנה ברורה** או"ח סימן ש סעיף קטן ו: "ואמרו הקדמונים אבר אחד יש באדם ונסכוי שמו, וזה האיבר נשאר קיים בקבר עד עת התחייה, ואפילו אחר שנרקבו כל העצמות, וזה האבר אינו נהנה משום אכילה כ"א מסעודת מלוה מלכה"; ובשער הציון סעיף קטן ז ציין לטעמו של האליה רבה.
14. על הגדרת אבר - ראה **מילון בן-יהודה** כרך ראשון עמ' 37-38, ועל הגדרת עצם - ראה מילונו כרך תשיעי; באשר להגדרות הלכתיות, ראה **אנציקלופדיה תלמודית**, כרך א: אברים; וכן **אנציקלופדיה הלכתית-רפואית** כרך א: אבר.

של התוכן. ובלשון חכמים אפשר לקרות גם לעצם בשם אבר, ועיקר הדין שאבר מן החי הוא מטמא כדין טומאת מת למדנו בספרי חקת¹⁵ מהתיבה של בעצם אדם, והביא הדברים הרמב"ם בפרק ב' מהלכות טומאת מת הלכה ג'¹⁶. אלא שאנו דורשים שהתנאי של עצם זה הוא שיהיו בו גם גידים ובשר¹⁷ ואז יכונה בשם "אבר", אבל התורה קראה זה האבר בשם בעצם אדם, ואם מצאנו במדרשם של התנאים הקדמונים, שעצם ואבר הוא מושג אחד, ודאי שאין לנו להקפיד ע"ז אם משתתף המושג הזה במדרשים מאוחרים ובדברי מחברים בעלי אגדה וסוד¹⁸.

בכבוד,

אברהם יצחק ה"ק

מקור: אסיא נט-ס, עמ' 84-89, 208 (1997)

15. **ספרי חקת פיסקה קכו:** "או בעצם אדם, זה אבר מן החי... שני עצמות נאמרו בענין, או בעצם אדם זה אבר מן החי, וכל הנוגע בעצם זה עצם כשעורה".
16. "אבר שנחתך מן האדם הרי הוא כמת שלם... מפי השמועה למדו שלא בא זה אלא לטמא נוגע באבר שפלטתו חרב".
17. הלכות טומאת מת, שם: "במה דברים אמורים, כשהיה האבר שלם כברייתו - בשר, גידים, עצמות, שנאמר או בעצם אדם, עצם שהא אדם: מה אדם - בשר גידים ועצמות, אף אבר מן החי עד שיהיה כברייתו - בשר גידים ועצמות". וראה ברמב"ם הלכות מאכלות אסורות פרק ה הלכה ב (וראב"ד שם, ורשב"א חולין סוף פרק ז - משם הרמב"ן - ומגיד משנה שם) ובאנציקלופדיית הנ"ל בהערה 13.
18. כאמור לעיל, ב"מבוא", בספרי בעלי הסוד מצוי גם כינוי נוסף - "בתואל", אשר אף הוא מכוון לאותה עצם המכונה גם "לוז" ונסכוי". ראה **זוהר** תולדות - מדרש הנעלם - דף קלז, א: "בת בתואל... רב הונא אמר לא כך הוא, ואנא הוית בכרכי הים ושמענא דהווי קראן לההוא גרמא דשדרה, ההוא דאשתאר בקברא מכל גופא, בתואל רמאה. שאלית עליה, אמרו דהוא כרישא דחויא דאיהו רמאה, וההוא גרמא הוא רמאה מכל שאר גרמי. דתאנא אר"ש ההוא גרמא למה דאשתאר בקיומא יתיר מכל שאר גרמי משום דאיהו רמאה ולית סביל טעמא דמזונא דבני נשא כשאר גרמי, ובגיני כך הוא תקיף מכל גרמי והוא ליהוי עקרא דגופא אתבני מיניה"; כן ראה **זוהר** נח סט א, וארא כח ב, שלח-לך קסד א, סוף ואתחנן רע ב; וב**נצוצי זוהר** תולדות שם אותיות ט-יב ווארא שם אות ג; כן ראה **מדבר קדמות** מערכת ל אות ה; **חסד אברהם** (אזולאי) מעין רביעי נהר נב; **מעבר יבק - שפת אמת** ב פי; **אור החמה** נח סט א; **מדרש תלפיות** ענף אדם, מעשים לעשרת הדברות - ה ועוד.